

# 'Russkaia Dusha'

Russische nationale identiteit in de werken van  
Fyodor Dostojewski en Aleksandr Blok

Een imagologisch onderzoek naar nationalisme in Russische literatuur



Onderzoeksseminar III

Juni 2015

Rinze Voorberg

Student nr. 3877523

## Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	3
2. Imagologie en de Russkaia Dusha.....	6
2.1. Joep Leerssen en Imagologie .....	6
2.2. Russkaia Dusha: Russische volksgeest en nationalisme .....	7
3. Dostojewski en de Russische volksaard .....	9
3.1. Dostojewski's visie op Rusland als hoogste goed .....	9
3.2. Dostojewski en de dialectiek tussen Russisch Orthodoxie en westerse christelijke traditie .....	12
4. Aleksandr Blok: censuur en de afkeer van de intelligentsia .....	14
4.1. Censuur en Russische literatuur 1905-1917 .....	14
4.2. Aleksandr Blok en de desillusie van de intelligentsia.....	15
4.3. Blok en de representaties van de Rus.....	17
5. Conclusie .....	20
Literatuurlijst .....	22

*Op de omslag:*

Peter Lorre als Raskolnikov in de verfilming van 'Crime And Punishment', 1935.

# 1. Inleiding

De Russische literatuur beleefde een zogeheten 'gouden eeuw' tussen 1800 en 1890. In deze periode werden veel werken geschreven die we vandaag de dag als klassieke meesterwerken beschouwen. Niet alleen de romans van Tolstoj, Dostojewski en Gogol, maar ook de toneelwerken van Tsjechov en de gedichten van Poesjkin hebben hun plek in de wereldliteratuur veroverd. Personages zoals de getroebleerde Iwan Karamazow uit Dostojewski's *'De Gebroeders Karamazow'*, of de slinkse Tjitjkov, geïllustreerd in Gogol's *'Dode zielen'* zijn onsterfelijk geworden en kennen amper hun gelijke in de oudere of contemporaine literatuur.

In deze literaire periode, tussen 1800 en 1890, ontstaat binnen de Russische literatuur het zogeheten 'Russisch realisme', een literaire stroming die zich bezigt met de Russische identiteit in de (lagere) klasse, maar ook op de dialectiek tussen westers-georiënteerde denkers en hun 'slavofiele' tegenhangers. In deze smeltkroes van verschillende ideeën over armoede en identiteit zitten enkele bijzondere aspecten die we als prototypisch Russisch kunnen omschrijven. De groots geportretteerde persoonlijkheden die in de romans hun avontuur en leed ondergaan, lijken van een andere orde dan hun westerse tegenhangers. In het Westen zelf wordt ook voor het eerst in grote mate de Russische werken gelezen en bejubeld. Zo schijnt Nietzsche te hebben geclaimd dat Dostojewski de enige psycholoog zou zijn waar hij nog wat van kon leren. De psychologische ontwikkeling en de inkijk in de ziel vinden hun aftrek in het Westen, ook al zijn de situaties die worden beschreven 'exotisch' voor westerse begrippen. Hoe het ook zij, binnen het Russisch literair landschap blijft de discussie wat de affiniteit van de Rus voor het westen moet zijn. De haat-liefde verhouding en de spanningen tussen de grootmachten zijn dus niet alleen van deze tijd.

Het verschil tussen voor- en tegenstanders doet de discussie verhitten over de positie van Rusland ten opzichte van het Westen. Waar de slavofiele kant het Russische volk als messianistisch beschouwt, ziet het prowesterse kamp de Rus als achtergebleven op de Verlichte Europeaan. De beelden over de Rus die worden neergezet door schrijvers in literatuur of commentaren variëren hierdoor sterk.

Deze contrasterende beelden zijn interessant als we onze blik richten naar de Russische revolutie van 1917. In de periode tussen halverwege de negentiende eeuw en de start van de revolutie vindt er een groot debat plaats over de waardering van de Rus. Daarin speelt de politiek een grote rol; vooral het tsaristische bewind en de repercussies daarvan zorgen ervoor dat auteurs op hun hoede moeten zijn. De Russische archetypen die worden geschetst, zowel in fictie als in speeches zijn buitengewoon interessant. In de discipline van de imagologie, zoals die in historiografische context wordt weergegeven door Joep Leerssen kan er veel gezegd worden over deze beelden. De imagoloog houdt zich bezig met hoe een beeld van een nationale aard of karakter ontstaat en wordt geconstrueerd, in het geschreven woord, met de nadruk op literatuur en poëzie.

Voordat we kijken naar de plek van Russische literatuur, is het zinvol om te kijken naar de historiografische context rondom Russisch nationalisme. Pas daarna kan er zinvol worden gekeken naar hoe die beelden gebruikt worden en wellicht zelfs veranderen in literatuur. Hiermee blijft de focus op de periode die voor ons relevant is.

Na het tijdperk van Peter de Grote (1682-1725) komt voor het eerst echt de notie op dat de Russische staat daadwerkelijk iets unieks is en zijn plek op het wereldtoneel verdient. Wanneer dit in de tijd daarna uitblijft door verschillende

mislukkingen op onder andere militair gebied, wordt deze notie uiteindelijk een bitter vasthouden en daardoor een voedingsbode voor fanatiek nationalisme<sup>1</sup>. Deze fixatie op 'grootsheid' van het Russische volk vertaalt zich in militaire macht, territoriale invloeden en zijn dus voornamelijk verbonden aan een politiek imperiaal idee. Deze aspecten vindt je terug in de politiek, geschiedschrijving, maar ook in de literatuur<sup>2</sup>. Deze ideeën over grootsheid zijn gebaseerd op een zogeheten *great power myth*, oftewel, het idee dat Rusland een grote speler is maar indertijd voornamelijk verliezen ondergaat en hun Europese tegenspelers niet lijkt bij te benen. Toch blijft deze mythe hardnekkig vastgehouden, ook door schrijvers en denkers, die, hoewel ze kritiek uiten op individuele ongelijkheid, nog steeds de Russische staat als een grote imperiale macht presenteren<sup>3</sup>. De opkomst en inhoud van het Russische nationalisme staat altijd in verhouding met de Europese, waarbij de Russische houding soms een imitatie, maar altijd een competitieve houding heeft<sup>4</sup>.

Het Russische nationalisme is ontstaan uit drie verschillende elementen. Allereerst onderscheiden we het voortvloeien van de loyaliteit aan de dynastie, met daar aan het hoofd de keizer; een loyaliteit aan de staat op basis van traditie. Ten tweede is er de zoektocht naar de authenticiteit van de Rus, waar gekeken wordt naar de cultuur van de Russen, zeker ook ten opzichte van andere culturen. Deze zoektocht wordt vooral gehouden door slavofiele intellectuelen. Tot slot zit er een filosofisch en religieus aspect aan<sup>5</sup>. Ook hier tellen tradities mee. Wanneer de religieuze fundamenteën in Europa beginnen te schudden, omarmen de Russen in hun nationalisme hun religieuze achtergrond.

Deze aspecten blijven elementen die volharden in het Russische nationalisme, ook al verandert er veel na de Russische revolutie van 1917. Deze studie zet daar een punt, omdat de focus ligt op de literaire periode in de tijd daarvoor, wanneer het nationalisme nog iets 'onschuldiger' is, en minder als praktische ideologie wordt gebruikt. Het Russisch nationalisme tot die tijd vinden we terug in vele aspecten, maar hier wordt gekeken naar de contemporaine literatuur om de beelden naast elkaar te leggen.

Het beeld over de Russen zelf is in de canon van de literatuur goed te vinden. Ook hier zit er aan de ene kant een messianistisch aspect in, dat de Rus uitverkoren is om zich tegen de decadente West-Europeaan te verzetten. Anderzijds zit er een defaitistische, haast nihilistische kant in de manier waarop de Rus wordt neergezet in literatuur. In dit imagologisch spanningsveld rijst de vraag hoe dit dubbele beeld wordt neergezet en wat de politieke situatie (zoals de mislukte revolutie van 1905 en de uitgeoefende censuur) als impact daarop heeft. Welk beeld van de Rus wordt er geschetst, wat zijn de implicaties daarvan? Als casus zal ik mij hier richten op 'De Gebroeders Karamazow' van Dostojewski, uitgekomen in 1879-1880. Dit werk is, doordat de personages vele psychologische ontwikkelingen doormaken en reflecteren op het Russische karakter, uitermate geschikt om als imagoloog nader te bekijken. Ook is de keuze voor Dostojewski beïnvloed door het feit dat hij, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Tolstoj, in essentie een arbeider en democraat was en geen aristocratische achtergrond heeft<sup>6</sup>.

---

<sup>1</sup> Tuminez, Astrid S. *Russian nationalism since 1856: ideology and the making of foreign policy*. (Rowman & Littlefield, 2000), 13

<sup>2</sup> Tuminez, Astrid S. *Russian nationalism since 1856*, 31

<sup>3</sup> Tuminez, 33

<sup>4</sup> Laruelle, Marlène, ed. *Russian nationalism and the national reassertion of Russia*. Routledge, 2009, 4

<sup>5</sup> Laruelle, Marlène, ed. *Russian nationalism and the national reassertion of Russia*, 14

<sup>6</sup> P. Mirsky, *A History of Russian Literature from its Beginnings to 1900* (Evanston 1958) 280.

Daarna zal het werk van Aleksandr Blok worden behandeld. Zijn poëtisch werk is buitengewoon interessant voor dit vraagstuk, omdat hij in zijn oeuvre en leven zich politiek heeft geëngageerd en ook qua ideeën over de Rus sterk is veranderd. Ook bij Blok zal ik mij richten op wat wordt beschouwd als zijn opus magnum, het gedicht 'De Twaalf'. Daar Blok in de loop van zijn leven sterk van visie veranderd op de Russische volksaard, is het interessant om zijn werk te bekijken en in de context van de politieke ontwikkelingen te zien. Door de methodologie van de imagologie toe te passen wordt er een nieuw licht geworpen op zijn werk.

Om een uitspraak te doen als imagoloog over de Russische volksgeest zal na een korte introductie van het begrip imagologie er eerst gekeken worden naar Dostojewski's slavofiele weergave van de 'Russkaia Dusha', de Russische geest, met de nadruk op hun anders-zijn ten overstaan van het westen en de religieuze dialectiek. Vervolgens gaan we iets verder in de tijd en kijken we naar de censuur op auteurs en de impact van de gebeurtenissen tussen 1905-1917 met daarin de nadruk op de dichter Aleksandr Blok. Binnen zijn visie op de Rus, die ook zeker slavofiel is, zien we een nuance die wordt aangebracht, onder andere door het verloop van de politieke situatie.

In een krachtige en bondige analyse geven Beller en Leerssen een chronologische uitleg over hoe we met een imagologische bril de Russische literatuur kunnen bekijken.<sup>7</sup> Deze studie wil dit gaan invullen aan de hand van twee auteurs. Voor iedere tijd en plaats waar er boeken of poëzie is geschreven in een bepaald land, kan men de stereotypering van nationale identiteiten opzoeken en deconstrueren. Deze studie wil zich richten op de tijd vanaf Dostojewski's zelfgekozen ballingschap naar Europa rond de jaren 1860-1870 tot aan de Russische revolutie van 1917.

Het doel van dit historisch literair onderzoek is om te zien wat de visie op de 'Rus' is, in de nationalistische termen zoals hierboven beschreven. Aan de hand van imagologisch onderzoek op twee belangrijke auteurs in die tijd wil ik aantonen dat de visie op de 'Russkaia Dusha' veelgelaagd en veranderlijk is, maar tegelijkertijd is gegrondvest in een langere nationalistische traditie.

---

<sup>7</sup> J. Leerssen, *Imagology: the cultural construction and literary representation of national characters: a critical survey* (Amsterdam 2007) 226-229.

## 2. Imagologie en de Russkaia Dusha

### 2.1. Joep Leerssen en Imagologie

Literatuur en representatie van nationalistische volksaard gaan hand in hand. In de imagologische ontwikkeling van hoe nationalistische stereotyperingen in literatuur wordt ontdekt, wordt er in eerste instantie vooral gekeken naar representaties van andere nationaliteiten binnen de literatuur<sup>8</sup>. Dit wordt op dat moment nog gezien als imagologie, maar meer gevangen in termen als *volksgeist*. In een kort overzicht van de ontwikkeling en methode van imagologie stelt Joep Leerssen dat imagologisch onderzoek zich richt op literaire en poëtische werken en daarin op zoek gaat naar hoe nationale stereotypen worden geconstrueerd, bevestigd of bevochten<sup>9</sup>. De bronnen (romans, gedichten etc.) zijn subjectief van aard, maar kunnen in de context geplaatst worden en vervolgens op stereotyperingen en nationale waarden gedeconstrueerd. Imagologen zijn vooral geïnteresseerd in de tegenstelling tussen de Ander (*hetero-images*) en het eigen beeld (*auto-images*)<sup>10</sup>. Binnen deze dichotomie van wij/zij kan agressie tegen 'inferieure' buitenstaanders worden gerechtvaardigd en oude wandaden worden genegeerd<sup>11</sup>.

Binnen het Europese discours, zo schrijft Leerssen, is er ampel materiaal om bekeken te worden. Voor literaire onderzoekers is er een groot terrein aan onontgonnen boeken die tegen het licht van nationale stereotypering gehouden kunnen worden. Boeken zijn bij uitstek het medium om nationale volkseigenschappen te onderzoeken: in boeken kan er gespeeld worden met de verwachting van lezers, die zich ook moeten kunnen inleven in de geschetste personages. Natuurlijk zijn er veel boeken niet erg expliciet in hun chauvinisme: toch kan een imagologisch perspectief de schellen van je ogen laten vallen en je in laten zien dat dit soort boeken duidelijk een pedagogische inslag hadden over de vaderlandse waarden.

Welke aspecten onderscheiden we nog meer als we de imagologie bekijken, alvorens we die blik richten op Dostojewski en Blok? Allereerst: literatuur schrijft men in de eigen taal. Door de eigen taal te gebruiken richt je je in eerste instantie tot je landgenoten. Een auteur zal zich niet altijd bezig houden met deze notie –en zeker met de groei van internationale *best-selling* auteurs-, maar dit speelt wel degelijk een rol. Ten tweede zien we binnen de historiografie van literaire interpretatie dat er halverwege de negentiende eeuw een sterke verbintenis tussen literatuur en volksgeest wordt geschetst. Deze denkwijze is sterk geïnspireerd door de filosofie van Hegel en Fichte, die de '*character*' van een natie als een transcendent idee zagen. Stereotypen en karaktereigenschappen worden zo aan het volk verbonden. Deze zijn terug te vinden in alle cultuuruitingen – ook taal- en zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden: het land is het lichaam en de cultuur en stereotypische kenmerken zijn de ziel.<sup>12</sup>

---

<sup>8</sup> J. Leerssen, 'Imagology: History and method', in: Manfred Beller en Joep Leerssen (red), *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey.* (Amsterdam 2007) 20.

<sup>9</sup> Leerssen, 'Imagology; History and method', 26.

<sup>10</sup> Ibidem, 27.

<sup>11</sup> A. S. Tuminez, *Russian nationalism since 1856: ideology and the making of foreign policy* (Lanham 2000) 9.

<sup>12</sup> Leerssen, 'Imagology; History and method', 19.

## 2.2. Russkaia Dusha: Russische volksgeest en nationalisme

Wat maakt deze Russische volksaard anders dan zijn westerse tegenhangers? We vinden meerdere aspecten. Het traditionele Russische nationalisme verheerlijkte de prestaties van voorgaande Tsaren -in het bijzonder die van Peter de Grote, hieronder meer daarover - en de verwezenlijking van het christelijk geloof in de Russisch Orthodoxe kerk, die het 'Derde Rome' zou betekenen, nu Rome van het ware pad was gevallen en de christelijke vertakking in Constantinopel ook geen waarheid meer bood<sup>13</sup>. Deze traditionele en orthodoxe invalshoek was voornamelijk door de staat gestuurd. Een latere variant van dit nationalisme redeneert vanuit de agrarische laag, en focust zich op de *mir*, de gemeenschap van arme, rechtvaardige boeren. Deze invalshoek is veel meer vanuit de commune en de Rus als mens zelf beredeneerd.

Zoals we in het laatste hoofdstuk zullen zien bij Aleksandr Blok, wordt er door de Russische nationalist gekeken naar het westen, vooral de Duitse filosofie. Hoewel zij zich hier tegen verzetten, scheidt dit wel de eerste vragen over hun eigen identiteit. De schrijver Grigorev beschrijft de Russische ziel als een 'ik' met 'twee zelden': de uitwendige en geconstrueerde Rus die zich in het openbaar manifesteert en de Rus van binnen, door God gegeven en onveranderd sinds de twaalfde eeuw<sup>14</sup>. Dit staat in groot contrast met de Europeaan, die zichzelf steeds meer als Verlicht is gaan beschouwen en duidelijk afstand neemt tot zijn Middeleeuwse voorgangers.

Sprekend over het Russisch nationalisme komt men onherroepelijk uit bij het benoemen van Peter de Grote (1672-1725). De politieke en sociale veranderingen die door zijn toedoen als tsaar zijn ingegaan zijn in het onderzoek naar Russisch nationalisme niet te ontkennen. Politieke ideeën –en ook daarmee ook die van alledaagse arbeider- zijn sterk beïnvloed door de handelingen en veranderingen die hij heeft ingezet. Zijn verordeningen hebben doorgezet tot de mislukte revolutie van 1905; daarover later meer. De macht van Peter de Grote en zijn manier van regeren hebben een enorme impact gehad. De alledaagsheid van het feit dat er een tsaar is die het gehele land bestuurt, het grootste land ter aarde, is een samenbindende factor. De verste westerse uithoek van Europa naar de meest oostelijke is simpelweg minder ver dan beide uiteinden van Rusland. Een figuur als Peter de Grote, die een relatief homogene gemeenschap heeft weten te creëren door zijn positie, is een sleutel voor ons om ons begrip op de Russische geest van de negentiende eeuw te ontsluiten. In navolging van de patriarchale tendens die heeft geheerst, past ook de militaire structuur die onder Peter de Grote is ontstaan. Een groot gedeelte van de samenleving moest veel bijdragen om de militaire structuur in stand te houden voor het rijk (een grote belastingafdracht voor de goed bedeelden, afdracht van (mannelijk) leden van de samenleving als men armer was<sup>15</sup>).

De invloed van Peter de Grote vindt zijn echo in de latere literatuur. Hij loopt in politiek opzicht voor op de verhandelingen van Dostojewski en Blok. Hoewel zij beiden niet onder het regime van Peter de Grote hebben gevallen, staan ze in de schaduw van wat Peter de Grote heeft proberen te bewerkstelligen: een homogene christelijke natie die geleid wordt door een door God uitverkoren leider: zichzelf. Zoals later zal blijken in deze studie hebben beide auteurs affiniteit met zowel de christelijke waarden als een gemeenschap van Russen; daarom kunnen ze ook niet los gezien

---

<sup>13</sup> R. C. Williams, 'The Russian soul: a study in European thought and non-European nationalism', *Journal of the History of Ideas* 31 (1970) nr.4, 574.

<sup>14</sup> Williams, 'The Russian soul: a study in European thought and non-European nationalism.', 583.

<sup>15</sup> Tuminez, *Russian nationalism since 1856: ideology and the making of foreign policy*, 34.

worden van de erfenis van Peter de Grote. Literatuur en nationalisme gaan goed samen, zoals gesteld, en Rusland is geen uitzondering.

Het Russisch nationalisme werd dus versterkt door literatuur. Populaire literatuur en literatuurkritiek, veelvuldig uitgegeven in detective nouvelles, kranten of feuilletons benadrukten de grootsheid van het Russische rijk. Naast dat er veel kritiek is op de alledaagse ongelijkheid van de gewone Rus, worden de mythen rondom Russische grootsheid wijd verspreid<sup>16</sup>. Het nationalistische gevoel wordt gestoeld op gepropageerde buitenlandse successen en de interne saamhorigheid die zich in Russische staat zou voordoen. Deze verwantschap –tussen de Russen zelf en de individuele Rus naar de staat toe- gaat wel aan een belangrijk aspect van *nationbuilding* voorbij: de autonomie en politieke factor van de individu<sup>17</sup>. Deze ideeën waren in Europese kringen al verder uitgewerkt: de filosofieën over autonomie (bijvoorbeeld in Kant) en burgerschap (waarbij men sterk kan denken aan bijvoorbeeld ‘*Déclaration des droits de l’homme et du citoyen*’ uit 1789) hadden in West-Europese grond al wortel geschoten. Deze stap in persoonlijke soevereiniteit vind in Rusland dus veel minder plaats. De reden hiervoor moet gezocht worden in het feit dat er een veel sterkere patriarchale traditie was. Deze is tweevoudig te bezien: zowel het verschil in christelijke traditie (Rooms katholicisme tegenover Russische orthodoxie) en in de staat (invloed van burgers in bestuur na de Franse revolutie/verscheidene revoluties in 1848) tegenover het meer alomvattende patriarchale tsaristische systeem. De christelijke antithese komen we op terug bij Dostojewski.

---

<sup>16</sup> Ibidem, 33.

<sup>17</sup> Ibidem, 34.



# 3. Dostojewski en de Russische volksaard

## 3.1. Dostojewski's visie op Rusland als hoogste goed

De Westerse politieke ideeën, gestoeld op Verlichtingsidealen, hebben nooit de doorgang gekregen in Rusland. Waren de Pruisen op zoek om een manier te vinden de West-Europese ideeën buiten de deur te houden, konden de Russen, door hun geografische ligging en omvang, alsmede hun autarkische dispositie door hun rijke grondstoffen, hier veel verder in gaan. Niet alleen haalden de slavofiele denkers en schrijvers hun mosterd bij hun Pruisische burens, zij ontwikkelden deze houding verder door. Deze slavofiele instelling heeft onder andere zijn wortels in religieuze zaken. De oorlogen die Rusland heeft gevoerd hebben altijd een religieuze tint gehad: de strijd tegen de Mohammedaanse aanhangers vanuit Turkije, het katholieke standpunt van de Duitsers en Polen of zelfs de Zweeds-Lutheraanse bedreigingen. Deze strijd ging niet alleen over grond of politiek, maar was ook zeker een strijd over religie. Door deze sterke wisselwerking tussen nationalisme en religie zijn deze in het begin van de negentiende eeuw onlosmakelijk met elkaar verbonden<sup>18</sup>. Binnen de kaders van religie en nationalisme bestaat er in Rusland een afkeer tegen het Westen: er was een ander ideaal voor Rusland. Een grote spreekbuis hiervan is Fyodor Dostojewski geweest<sup>19</sup>.

Zijn voorliefde voor het Russische staat sterk los van het tsaristische regime. In 1848 wordt hij ter dood veroordeeld, maar hem wordt voor het vuurpeloton gratie verleend en een jaar lang gedwongen arbeid in Siberië opgelegd. Wanneer hij zichzelf in de schulden werkt door gokken (wat later een inspiratie zou zijn voor zijn korte roman 'De Speler') verlaat hij het land om zijn schuldeisers te ontlopen. In deze periode, waar hij reist door Zwitserland en Spanje, groeit zijn afkeer naar het westen en wordt zijn verlangen en idealisering van zijn thuisland steeds groter. Hij schrijft naar een vriend in 1868:

*"If you only knew, what a stupid, dull, insignificant, savage people it is (...) there are parties and continuous squabbles, pauperism, terrible mediocrity in everything (...) The inferiority of development: the drunkenness, the thieving, the paltry swindling, that have become the rule in their commerce! We were forming ourselves (...) full of a different idea, the highest Christian idea, which is not even understood by Europe with her moribund Catholicism and their stupidly self-contradictory Lutheranism."<sup>20</sup>*

Wanneer hij later terugkeert en hij aanzien geniet in zijn thuisland, is de jeugd teleurgesteld in de slappe hervormingen van de tsaar en de traagheid van de grote massa. Dostojewski blijft geloven in de eenheid van het volk en zal, ook in zijn grote psychologische romans, zich als voorvechter van het Russische volk blijven beschouwen<sup>21</sup>. Het type nationalisme wat hij aanhangt is nauw verbonden met zijn gebruik van de Russkaia Dusha. Zijn visie is tweezijdig: aan de ene kant postuleert het de populistische kant dat de Russkaia Dusha 'een onuitspreekbaar en sterk gevoel is van Rus-zijn', maar aan de andere kant is er ook 'een protesterende kant, die door alle verschillende westerse samenlevingen sinds Peter de Grote wordt gehaat'<sup>22</sup>.

<sup>18</sup> J. Frank, *Dostoevsky: the seeds of revolt, 1821-1849*. Vol. 1. (Princeton 1979) 45.

<sup>19</sup> H. Kohn, 'Dostoevsky's Nationalism.', *Journal of the History of Ideas* 6 (1945) nr.4, 391.

<sup>20</sup> F.M. Dostoevsky, *Letters and Reminiscences* (New York 1923) 29.

<sup>21</sup> Kohn, 'Dostoevsky's Nationalism', 398

<sup>22</sup> Williams, 'The Russian soul: a study in European thought and non-European nationalism', 584.

Kijken wij naar de personages in Dostojewski's romans, dan genieten zij vele lagen en kanten in hun emotionele ontwikkelingen en keuzes. De politieke kanten van de personages blijken zo goed als altijd zwart-wit. Een van de bekendste personages van Dostojewski is Iwan Karamazow. Hij speelt een belangrijke rol in *'De Gebroeders Karamazow'* (1866). Hij is een rationele, atheïstische liberaal die veel aandacht krijgt van de auteur. In twee van de meest bekende gedeeltes van het boek speelt Iwan een belangrijke rol. Allereerst is hij de verteller van het verhaal 'De Grootinquisiteur van Sevilla', een verhaal wat later nog als los boek verkocht is. Daarnaast is er een belangrijke scene wanneer hij door de duivel wordt bezocht en met hem in gesprek gaat over goed en fout. Hans Kohn stelt dat we de aandacht die Dostojewski besteedt niet moeten verwarren met de identificatie ermee. Iwan, en andere personages, zijn een evenbeeld van de afkeer die Dostojewski had van slopende liberale vrijheid en alles wat on-Russisch was.<sup>23</sup>

Met de imagologische bril op is dit bijster interessant. Dostojewski maakt de keuze om de *hetero-image* te plakken op een Russisch personage en wijst daarmee de vinger naar de liberale ideeën die leven onder de Russische bevolking – vooral de jeugd. Een personage zoals Iwan Karamazov was herkenbaar voor de lezer, de belichaming van bepaalde ideeën. Voorbijgaand aan de grote persoonlijke en psychologische ontwikkelingen die het personage doormaakt, waarin Dostojewski zijn meesterschap van het blootleggen van de meest uiteenlopende menselijke emoties weergeeft, zien we een archetype dat hij als niet-Russisch beschouwt. De 'Ander' leeft zogeheten onder de Russen, de prowesterse, liberale atheïst die Dostojewski hartgrondig is gaan haten. Niet voor niets wil Iwan in het boek ook graag naar Europa om daar zijn gelijkgestemden te vinden – in impliciete afkeur van het Russische. Bovendien is het geen toeval dat Iwan in het boek geen vrienden heeft, wat Dostojewski hem 'aandoet' om lezers een spiegel van eenzaamheid voor te houden die gepaard gaat of zou moeten gaan met deze on-Russische inborst.

De personages die voorkomen in zijn boeken zijn 'kapotte' mensen. Als we *'De Gebroeders Karamazow'* als voorbeeld blijven nemen, zien wij veel fictieve personages voor het voetlicht treden die allerlei menselijke defecten hebben: depressie, suïcidaliteit, alcoholisme, criminelen en moordenaars. Deze defecten worden verklaard door de continue lasten en prikkels die ze als kind doormaakten<sup>24</sup>. Zoals we bij Iwan Karamazow hebben gezien, gebruikt Dostojewski zijn personages om bepaalde aspecten van de Russische ziel te tonen. Zo laat hij een personage, een vrouw die veel grond bezit, zich ontvallen na een emotionele speech van de starets, de orthodoxe equivalent van een abt, die hij in het klooster houdt:

*"Ik heb zo veel, zo veel doorgemaakt toen ik naar dat roerende tafereel keek..." en zij kon van opwindning niet uitspreken. "O, ik begrijp dat het volk zo van u houdt, ik zelf houd van het volk, ik wil van het volk houden, ons prachtige en in al zijn grootheid zo simpele Russische volk!"*<sup>25</sup>

Hier gebruikt Dostojewski slim de tactiek om een vermogend persoon een simpel chauvinistisch sentiment te uiten, wat een holle frase is. Dostojewski schetst het 'simpele volk' als iets typisch Russisch: niet in staat om te reflecteren op de positie die ze zelf hebben. Een ander sentiment over Rusland uit hij in een personage

---

<sup>23</sup> Kohn, 'Dostoevsky's Nationalism', 399.

<sup>24</sup> F.M. Dostoyevsky, *Karamazov Brothers* (Hertfordshire 2007) XI, introductie door A.D.P. Briggs, emeritus professor Universiteit van Birmingham

<sup>25</sup> F.M. Dostojewski, *De Gebroeders Karamazow*, (Amsterdam 1974) 53.

genaamd Smerdjakow. Smerdjakow herinnert zich hoe vroeger een vrouw op de markt altijd 'duum' zei in plaats van duim als het om afmetingen ging, en neemt vervolgens de hele boerenstand op de hak:

*"Waarom zeggen ze in jezusnaam altijd een duum, terwijl je ook gewoon een duim kan zeggen als iedereen? Boerekinkels zijn het, met net zoveel gevoel en verstand als het achtereind van een varken. Maar ja, je kunt ook niet verwachten dat die boeren enige tact kunnen opbrengen tegen een ontwikkeld mens. Als kind al kon ik wel tegen de wanden opvliegen als ik dat woord duum hoorden. Ik haat heel Rusland, Marja Kondratjewna."*<sup>26</sup>

Wanneer er tegen hem in wordt gebracht dat het land wel verdedigd moet worden door diezelfde 'boerekinkels', zegt hij over de mislukte veldtoch van Napoleon in 1812:

*De Fransen hadden ons toen moeten onderwerpen, dat zou pas goed geweest zijn. Dat zou betekend hebben dat een verstandige natie een heel stompzinig volk had onderworpen en ingelijfd. Dan zou het er hier nu heel anders voorgestaan hebben"*<sup>27</sup>

Hier zien we weer dat Dostojewski de in zijn ogen slechte standpunten laat verdedigen door een personage wie je als lezer minacht: Smerdjakow is onvoorspelbaar, depressief, in zichzelf gekeerd, volstrekt atheïstisch, kortom, aspecten waar Dostojewski tegen ageert in zijn correspondentie naar zijn vriend<sup>28</sup>. Het is niet toevallig dat deze drie personages de retorische trucage krijgen van de auteur om zich op verschillende manieren tegen het Russische volk en land te verzetten. Bij Iwan (een cynisch atheïst) zien we een verlangen naar het vertrek uit Rusland naar het gesecculariseerde westen, bij de grootgrondbezitster (een rijke van adel die ver van het volk staat) een vals sentiment voor de Russische eenvoud en bij Smerdjakow (een onbetrouwbaar en bitter figuur) zien we een regelrechte afkeer van het Russische volk. De combinatie van de slechte menselijke eigenschappen en een antipathie voor Rusland en het Russische volk geven een duidelijk beeld van Dostojewski's positie naar wat we nu als nationalistisch kunnen noemen.

Maar er is ook een kant die rechtstreeks de positieve invalshoek op het Russische volk benadrukt. De spreekbuis hiervoor is hoofdpersoon Aljosja Karamazow. Hij is in het boek duidelijk een 'goed' persoon, die probeert de conflicten in het gezin op te lossen en rechtvaardig te leven. Aljosja's deugden zijn die van stilte, vriendelijkheid en hij wordt bovendien beschreven als een knappe verschijning. Zijn initiële ambitie om het klooster in te gaan schetst hem ook als zuiver christen, met een duidelijke liefde voor de iconografie en orthodoxe waarden. Zijn beeld over de Russen en zijn land staan dus ook lijnrecht tegenover de drie hiervoor beschreven personages. Wanneer hij mijmert over hoe zijn starets geliefd is door allerlei soorten pelgrims, spreekt hij over de Rus:

---

<sup>26</sup> Dostojewski, *De Gebroeders Karamazow*, 226.

<sup>27</sup> Dostojewski, *De Gebroeders Karamazow*, 227.

<sup>28</sup> F.M. Dostoevsky, *Letters and Reminiscences*, 29

*O, hij begreep uitstekend dat voor de nederige ziel van de volksrus, deze door afmattende arbeid en verdriet, maar vooral door nooit eindigende ongerechtigheid en door eigen en anderer zonde gekwelde ziel geen groter behoefte en vertroosting bestaat dan iets heiligs, een heilig mens voor wie hij kan neerknielen en die hij kan vereren*<sup>29</sup>

De toon hier is haast vaderlijk over het Russische volk. Dostojewski onderkent dat het volk leiding nodig heeft, of in ieder geval een richting, een vast kader zoals dat kan worden gegeven door staat en kerk. De Russische ziel is getroebleerd, maar is te redden als hij zich sober weet te houden en zich schikt naar instanties zoals bijvoorbeeld de orthodoxe Kerk.

### **3.2. Dostojewski en de dialectiek tussen Russisch Orthodoxie en westerse christelijke traditie**

De christelijke aspecten in Dostojewski's werk vormen een belangrijke leidraad en zijn stof voor veel discussie. Wanneer Dostojewski's religieuze standpunt na zijn dood wordt gewogen, komen er verschillende kampen. Allereerst wordt de discussie hierover sterk beïnvloed door de ideeën van Nietzsche. Zijn ideeën over de 'Wil tot macht' en het Dionysische idee van de mens als van nature tegen het christelijke slavenmoraal kerende, hebben een grote weerklank in zowel de Westerse als de Russische discussies over de religieuze aspecten van Dostojewski's werk<sup>30</sup>. De eerste commentatoren op Dostojewski's werk zijn allen hierdoor stevig beïnvloed. Wanneer Dostojewski's romans en brieven als 'problematisch' worden ervaren in de tijd na de Revolutie, komt deze discussie stil te vallen. Religie en de ideeën van de revolutie schuren met elkaar, zo ook de religieuze uitingen in Dostojewski's boeken. Wanneer in een postrevolutionaire wereld het werk van Dostojewski wordt omgezet in film of theater, worden allerlei religieuze aspecten verwijderd, bijvoorbeeld in Iwan Pyrev's filmadaptatie van *De Gebroeders Karamazow*, waarin de scènes uit het klooster worden ingekort, Iwan Karamazow's visie op God en moraal worden geschrapt, maar wat bovenal opvalt, is dat de emotionele pro-religieuze speech van Aljosha wordt geknipt. De interpretatie van religieuze elementen in Dostojewski's werk zijn dus onderhevig aan sterke verandering. Wanneer de discussie weer oplaait in de jaren '90 van de vorige eeuw, kan men niet zomaar beginnen waar de discussie monddood is gemaakt een kleine eeuw daarvoor<sup>31</sup>.

In de periode voor de Revolutie publiceert Vasily Rozanov, een vriend van Dostojewski, een uiteenzetting over de religieuze aard van Dostojewski's werk in 1891. Hierin postuleert hij drie christelijke invalshoeken: De Romeinse, zoals belichaamt in de Rooms-Katholieke kerk, de Germaanse, die zich sterk op de subjectieve individualistische beleving van religie fixeert, zoals dit tot uiting komt in de Lutheraanse hoek, tenslotte onderscheidt hij de Russische variant, die een helderheid, harmonie en acceptatie van de natuur en realiteit zoals die zich voordoet. Deze laatste categorie, zoals die wordt weergegeven in het werk van Dostojewski, zou de invalshoek zijn die het dichtst bij de betekenis van het Evangelie zou staan<sup>32</sup>.

Dostojewski zelf kwam uit een religieuze familie, waarbij het evangelie van jongs af aan werd meegegeven aan de jeugd. Zelf zou hij later nog toegeven dat hij zijn hele

---

<sup>29</sup> Ibidem, 31.

<sup>30</sup> S. Cassedy, *Dostoevsky's religion*. (Stanford 2005) 3.

<sup>31</sup> Cassedy, *Dostoevsky's religion*, 2.

<sup>32</sup> Ibidem, 6

leven lang altijd met het bestaan van God heeft geworsteld<sup>33</sup>. Dit is in hoge mate ook weer in een imagologische context te zien: er is een sterke verbintenis met het geloof, maar de Rus is ook een twijfelaar als het gaat om het goede en het grote. In de personages die Dostojewski schetst en de ontwikkeling die zij doormaken zien we een afbeelding van de Rus zelf, maar ook zijn eigen vertwijfeling. Hoewel het Russische – en het Russische orthodoxe – als verheven wordt weergegeven, blijft er ergens iets knagen.

Zoals gezegd was er een grote verbintenis tussen religie en nationalisme bij de Russen. In de discussie over Dostojewski's religieuze insteek – waarvan het pleit nog niet beslecht is en waarschijnlijk nooit zal worden – munt Kohn een interessante invalshoek: dat de religie waar Dostojewski zich mee bezig houdt niet zozeer een goddelijke of christelijke is, maar bovenal een nationalistische. De God waar Dostojewski naar zocht was niet zozeer de god van de Russische orthodoxe kerk, maar de Russische God als in het land zélf. De Russische staat is de god van de Russen, en een echte Rus kan geen atheïst zijn: hij dient zich te onderwerpen aan de Russische god, wat de Russische staat is<sup>34</sup>. Deze juxtapositie van nationalisme en religie binnen het werk van Dostojewski is te verdedigen, maar doet weinig recht aan de daadwerkelijke religieuze aspecten van zijn werk. Het schiet tekort om de discussies over religie en het bestaan van God die Dostojewski uiteenzet in zijn werk (bijvoorbeeld de discussies tussen Iwan en Aljoesja over moraal, of de theologische discussies tussen vader Karamazow en de starets in het begin van *De Gebroeders Karamazow*). Hoewel de messianistische opvatting van Dostojewski over de Russen en de religieuze overtuiging nauw met elkaar verbonden zijn, is het te kort door de bocht om deze als één en hetzelfde de beschouwen. Het is aannemelijker om, zeker met behulp van imagologische methoden, te stellen dat in het werk van Dostojewski religie en Rus-zijn onlosmakelijk van elkaar verbonden ziet, maar desalniettemin de staat en God ook als twee verschillende instanties ziet, die beide eerbied verdienen.

---

<sup>33</sup> Frank, *Dostoevsky*, 43.

<sup>34</sup> Kohn, '*Dostoevsky's Nationalism*', 401.

## 4. Aleksandr Blok: censuur en de afkeer van de intelligentsia

### 4.1. Censuur en Russische literatuur 1905-1917

De invloed van literatuur op sociale en politieke ideeën moet niet worden onderschat. De pen is machtig, en het zwaard reageert. Na de mislukte Decembristenopstand van 1825, die het tsaristische bewind omver wilde gooien, wordt op allerlei literair en artistiek vlak gecensureerd. Het tsaristische regime laat zich niet bekritisieren door schrijvers en dichters. Onder tsaar Alexander I worden vijf vooraanstaande intellectuelen uit de Decembristenbeweging opgehangen, waaronder de dichter Rileev<sup>35</sup>. Wanneer in 1905 een menigte van ongeveer 150.000 arbeiders hun vreedzame protest en petitie bij de tsaar willen overhandigen, opent de garde hun vuur op de menigte: meer dan duizend mensen – waaronder vrouwen en kinderen – komen hierbij om. Deze Russische ‘Bloody Sunday’ zorgt voor een groot tumult door het gehele land: overal zijn er stakingen en oproer. Lenin noemt dit later ‘het begin van de Revolutie’. Gezien het verdere verloop van de gebeurtenissen kunnen we hem daarin gelijk geven<sup>36</sup>. Deze mislukte revolutie zal ook in de literatuur een kentering betekenen. Door de muiterij op slagschip Potemkin, bekend in populaire cultuur van de gelijknamige film van Sergei Eisenstein uit 1925, en de rampzalig verlopende oorlog met Japan, wordt de tsaar in eerste instantie gedwongen tot concessies op de censuur.

Zo wordt na 1905 de censuur lichter. De Decembristenliteratuur wordt weer uit de ban gehaald. Schrijvers krijgen iets meer ademruimte. Onder Trotski krijgt de revolutionaire beweging weer momentum, maar weet nog niet een vuist te maken. De losse revolutionaire bewegingen krijgen geen grip op hun eigen zaak en rond 1907 wint het oude regime weer terrein: de oude orde lijkt hersteld. De boeren waren nog niet rijp voor een opstand. Bovendien werd de kracht van de reactionairen en de conservatieven nog onderschat. Het zou na het protest van 1905 nog twaalf jaar duren voordat de revolutie zou slagen.

De repercussies van het oude tsaristische regime zijn niet mild geweest: een ware heksenjacht op intelligentsia heropent zich. Tienduizenden zouden in de nasleep worden gemarteld, gedood of naar Siberië worden gestuurd. Tolstoy publiceert in 1907 ‘Ik kan niet zwijgen’, waarin hij deze zaken veroordeelt: meer dan 40 werken van hem zouden geconfisqueerd en in de ban gedaan worden<sup>37</sup>. Hieruit blijkt sterk de wens van de tsaar en de overheid om de controle te houden over het geschreven werk en de angst om de uitwisseling van ideeën te laten groeien tot een nieuwe revolutie, iets wat in 1917 inderdaad gebeurt. De schrijver Vladimir Nabokov vatte het verloop van de censuur bondig samen, toen hij zei dat de censuur van tsaar Nicolaas I volhield tot de jaren 1860, soepeler werd na grote hervormingen, vervolgens tegen het eind van de eeuw weer sterker werd, een korte periode in het eerste kleine stukje van de 20<sup>e</sup> eeuw weer vrijheid in de pers kwam om uiteindelijk bij de Sovjets totale controle te krijgen.<sup>38</sup>

De tijd tussen 1905 en 1917 is een periode van verandering in het literaire landschap, en wordt gedomineerd door literair pessimisme en hedonisme. De literaire

---

<sup>35</sup> W.H. Chamberlain, *The Russian Revolution, Volume I: 1917-1918: From the Overthrow of the Tsar to the Assumption of Power by the Bolsheviks* (Princeton 2014) 20.

<sup>36</sup> M. Slonim, *From Chekhov to the Revolution, Russian Literature 1900-1917* (Oxford 1953) 154-155.

<sup>37</sup> Slonim, *From Chekhov to the Revolution*, 158.

<sup>38</sup> V. Nabokov, *Lectures on Russian Literature* (Harvest 1981) 13.

scene verandert snel. Het vertrouwen van de intellectuelen in de massa verdwijnt als sneeuw voor de zon. Stromingen zoals het Symbolisme en Decadentie bieden een ontvluchting in seks en exotisme, maar de realistische stroming -in navolging van de grote schrijvers aan het eind van de vorige eeuw- weerspiegelen een grauwe desillusie van de intelligentsia<sup>39</sup>.

#### 4.2. Aleksandr Blok en de desillusie van de intelligentsia

Een goed voorbeeld voor deze desillusie is het werk en leven de dichter Alexander Blok, die zowel het Romantische als het realistische heeft omarmt in zijn werk. In zijn vroegere werk schrijft hij nog in Romantische frasen. Na de mislukte revolutie van 1905 -waar hij zelf nog met een rode vlag heeft rondgelopen- verandert zijn stijl en visie. Tussen 1905 en 1908 combineert hij realisme met obscure en vage beelden, duidelijk op zoek om zijn inspiratie om te zetten in woorden. In deze periode verandert zijn visie op de Rus ook. Hij verliest zijn messianistische opvatting over het Russische volk en schrijft vooral over zijn frustraties over de Russische intelligentsia – hetgeen gretig aftrek vindt in Russische kringen na de desillusie van 1905, in combinatie met de vele oorlogen en verloren veldslagen die het heeft geleden<sup>40</sup>. Tijdens de revolutie van 1917 was hij in eerste instantie enthousiast, maar dat enthousiasme vervaagde snel. Hij kreeg een baan binnen de nieuwe garde om de misdaden van de tsaristische ministers te onderzoeken, maar raakte ook daar snel gedesillusioneerd over. Ook de wederinvoering van oude tsaristische wetgeving, de doorzetting van de agressieve houding jegens Duitsland en de herintrede van de doodstraf hadden een cynische uitwerking op Blok.

In zijn magnum opus 'De Twaalf', geschreven in 1918, zien wij twaalf Bolsjewistische soldaten, die dronken door Petrograd zwalken. Uiteindelijk vinden ze een Christus-persoon, en het blijkt dat de dronken soldaten, met bloed aan hun handen, wellicht tegen hun wil terugkeren bij Christus, waar ze zich van afwenden. Zo blijken deze twaalf dronken Russische soldaten de discipelen van Jezus te zijn. Deze gelijkenis was tegen het zere been van veel intellectuelen, die zich niet konden vinden in de christelijke – vooral orthodoxe- traditie.

Blok zet de dronken soldaten neer als metafoor voor het Russische volk wat de weg kwijt is geraakt. Hij drukt de losse seksuele moraal, drankzucht en moorddadigheid uit in zijn personages. Zo vertelt een soldaat over zijn seksuele escapades met een dame van lichte zeden:

*Oh yeah, dance and prance  
What a great legs that girl has!*

*She wore lacy underwear  
Wear it now, yes, wear it now!  
With officers she fornicated –  
Fornicate, now, fornicate!*

(...)

*Oh, yeah, let's sin!*

---

<sup>39</sup> Slonim, *From Chekhov to the Revolution*, 163.

<sup>40</sup> B. Thomson, *The Premature Revolution, Russian Literature and Society 1917-1946* (Londen 1972) 24-25.

*Sin is easy on the soul!*<sup>41</sup>

De soldaten hebben duidelijk weinig goeds in de zin. De desillusie die Blok weerspiegelt over de postrevolutionaire tijd spreekt boekdelen. In de apotheose zien de soldaten een vreemd figuur in de verte:

*Off they go with martial pace...  
“Who is it there? You come on out!”  
But it’s just the wind that’s playing  
With the red flag up ahead*

(...)

*“Who now waves the bright red flag?”  
“Oh, just look, how dark it is!”  
“Who is walking with a quickened pace,  
Hiding behind the buildings there?”*

*“All the same, I’m going to get you,  
Come on now, give yourself up!”  
“Listen, comrade, this won’t end well  
Come on out, before we shoot!”*

(...)

*...And so they keep a martial pace  
Behind them follows the hungry dog  
Ahead of them – with bloody banner,  
Unseen within the blizzard’s swirl,  
Safe from any bullet’s harm,  
With gentle step, above the storm  
In the scattered, pearl-like snow  
Crowned with a wreath of roses white,  
Ahead of them – goes Jesus Christ<sup>42</sup>*

Vertaalster Maria Carlson benoemt dat de ‘wreath of white roses’ ook vertaald kan worden met een linnen doek die gebruikt wordt als lijkkleed. Hierin schuilt de veronderstelling dat de Jezuspersoon al ‘gestorven’ is. Dat hij een rode banier draagt, zo stelt Carlson, zou kunnen impliceren dat Jezus als symbool voor de revolutie al is ‘gestorven’: de revolutionaire ambities zijn al om zeep geholpen, en het probleem schuilt hem in de nietsvermoedende, zwalkende leden van de Rode Garde die hem wantrouwend bejegenen.

Blok voelt zich dus duidelijk sterk verbonden met de Russische ontwikkelingen. Hij ziet sterk het contrast tussen de Russische bevolking en de intelligentsia. Blok stelt dat de intelligentsia zich te individualistisch opstelt en geen rekening houdt met de

---

<sup>41</sup>A. Blok, *The Twelve* (1918), vertaald door Maria Carlson.

<sup>42</sup> Blok, *The Twelve* (1918).



Russische bevolking<sup>43</sup>. De intelligentsia dicht de bevolking aan de ene kant 'openhartigheid, vriendelijkheid en medelijden' toe, maar beschrijft haar ook als onwetend. De intelligentsia moet haar 'uit de duisternis halen en ze verlichten'<sup>44</sup>. De kloof tussen intelligentsia en het volk blijft groot, hoezeer ze ook blijven zoeken naar manieren om deze te overbruggen. Na 1905 blijkt dat de kloof ook gevaarlijk is, wanneer de acties van het 'volk' in bloed gesmoord worden. Tussen 1905 en 1908 schrijft Blok voornamelijk in emotionele, onduidelijke en mystieke vorm. Hierin is hij pessimistisch over de 'paden naar het volk' die de intelligentsia proberen te vinden om het volk als entiteit bijeen te brengen. Dit vindt, zoals gezegd, gretig aftrek. Zijn stukken worden gepubliceerd in de kranten waarin hij felle kritiek heeft op de intelligentsia. Dit valt in goede aarde bij zowel 'het volk' als bij de andere intelligentsia die gedesillusioneerd zijn door dezelfde elementen waar hij zich tegen verzet.

De vorming van een Russische nationale identiteit is een weg vol hobbels. Aan de ene kant bestaat er een grote slavofiele tendens die zich afzet tegen de westerse invloeden. Ook Blok schaart zich onder deze groep. Hij ziet met enige vorm van jaloezie de rijke westerse cultuur die door middel van mythes en volksverhalen een relatief homogene volkscultuur weet te creëren. Het Russische antwoord hierop zou liggen in het Russische leven van 'hier en nu' en de grote bijgeloof van de Russen<sup>45</sup>. Wanneer het niet mogelijk is om een culturele eenheid te vormen in volksverhalen zoals de gebroeders Grimm dit met succes hebben gedaan, verzint Blok een andere manier om alsnog een nationaal karakter of mythologie te creëren.

### 4.3. Blok en de representaties van de Rus

Bij Blok vinden we aan de ene kant een idyllisch beeld over de Russische boeren, aan de andere kant een wantrouwen tegenover de intelligentsia. Deze verdeeldheid geeft aan dat beeldvorming polyfoon kan zijn, oftewel, geen eenduidige blik op het Russische volk maar een gelaagdheid. Meer nog: tendensen kunnen verschuiven in een korte tijd. In het werk van Blok – zowel zijn poëzie als zijn kritieken in kranten – verandert sterk na de desillusie van 1905. In 1908 begint Blok meer te schrijven over het Russische volk en prijst hij in correspondentie het werk van Tolstoj, die zich in zijn werk veelal de Russische boeren prijst. Hij schreef niet om zijn intelligentie tentoon te spreiden maar het volk te bereiken en verzette zich bovendien tegen 'esthetica en *high culture*'<sup>46</sup>. Daarna werd Tolstoj tenslotte in zijn laatste jaren van zijn leven gezien werd als de vleeswording van Russische cultuur. Dit beeld blijft Blok uitdragen totdat hij zijn ideologische veren ietwat begint te verliezen richting de tijd van de Revolutie.

Zoals beschreven was Blok, evenals Dostojewski, duidelijk slavofiel en had hij een wantrouwen tegenover de westerse cultuur. Hij stond hierin in een lange traditie van slavofilie, waarin Gogol en Dostojewski hem voorgingen. Halverwege de negentiende eeuw stonden zij tegenover intellectuelen die de ideeën van Duitse filosofen en Franse utopische socialistten omarmden.

De eerste grote naam in de slavofiele lijn is Iwan Kireevsky. Hij ziet in de Russische boer de 'ware christen' en contrasteert de Russische bescheidenheid met 'Latijnse decadentie'. De patriarchale traditie van de Russische agrariërs bejubelt hij.

---

<sup>43</sup> G. Putnam, *Aleksandr Blok and the Russian Intelligentsia*, uit: *The Slavic and East European Journal* 9 (1965) Nr.1, 29.

<sup>44</sup> Putnam, *Aleksandr Blok and the Russian Intelligentsia*, 30.

<sup>45</sup> Ibidem, 32.

<sup>46</sup> Putnam, *Aleksandr Blok and the Russian Intelligentsia*, 35.

Hij zet dat weg tegen de sceptische, individualistische en verstedelijkte westerling. Ook hierin is de antithese tussen de Romeinse traditie van het Katholicisme versus de orthodoxe van de Russen goed voelbaar. In grote tegenstelling tot de Europese tendens, idealiseerde de slavofielen de primitieve en mystieke Middeleeuwen, waarmee ze de innovaties van Peter de Grote als een negatieve tendens zagen<sup>47</sup>. Schrijver Prins Odoyewski vatte de slavofiele *geist* samen toen hij schreef:

*“Western Europe is on the highroad to ruin. We Russians, on the contrary, are young and fresh and have taken no part in the crimes of Europe. We have a great mission to fulfil. Our name is already inscribed on the tablets of victory; the victories of science, art and faith await us on the ruins of tottering Europe”.*

Binnen de slavofiele traditie zien we dus sterk een messianistische opvatting over het Russische volk, altijd in contrast met de westerse Europeaan. Op politiek, filosofisch en religieus gebied is de bescheiden Russische boer superieur aan zijn westerbuurman. In imagologische termen gezegd: de *auto-image* en *hetero-image* van Blok liggen lijnrecht tegenover elkaar. Niet alleen zal het Westen ten onder gaan aan hun verderfelijke ideeën, zo stellen zij; de Russen zullen ook glorieus overwinnen. Blok staat in deze lijn, maar hij nuanceert dit sterk ten opzichte van zijn voorgangers.

Er zijn verschillende aspecten aan de slavofiele insteek van Blok. Specifiek tegen de westerse literaire invloeden heeft Blok het gemunt op de loskoppeling en scheiding van literatuur en het echte ‘leven’, als in de aarde, het landschap en de natuur<sup>48</sup>. Blok was een duidelijke minachting toegedaan zelfs tegen westerse producten en politieke ideologieën. Blok ziet de westerse cultuur als een plek waar de mens zo generationaliseerd wordt dat het een ‘zielloze machine’ is geworden. Door de overheersing van de liberale bourgeois heeft de wetenschap de natuur tot een kracht verheven die beteugeld en begrepen moet worden. Deze rationele en systematische kijk op het leven en de natuur is voor Blok een kwade zaak en het Russische volk moet zich hier verre van houden.

In alles blijft Blok dus slavofiel. Dit komt het sterkst tot uiting wanneer hij een speech houdt op 13 november 1908, op een vergadering van het Religieus-Filosofische Sociëteit. Hierin ageert hij sterk tegen de intelligentsia, maar voegt daar nog een ander aspect aan toe: de liefde van de Russen voor elkaar en voor hun land. Hij parafraseert Gogol wanneer hij zegt:

*“It is necessary to love Russia... How is one to grow fond of one’s fellow men? How is one to grow fond of the people? The soul only wants to love beauty, but the poor people are so imperfect, and there is so little beauty in them. How, then, is one to achieve this? First of all, thank God you are a Russian. For a Russian, now, this way is opening; this way is Russia herself. If only the Russian would begin to love Russia, then he would love everything about Russia... (...) Are these words comprehensible to the intelligentsia?”<sup>49</sup>*

Binnen Bloks werk zijn er verschillende aspecten van de stereotypering te bespeuren. Zo zien we dus de polyfonie in het onderscheid dat hij aanbrengt in de

---

<sup>47</sup> Chamberlin, *The Russian Revolution*, 21.

<sup>48</sup> Putnam, *Aleksandr Blok and the Russian Intelligentsia*, 40.

<sup>49</sup> Geciteerd uit de speech van Blok op 13 november 1908, weergegeven in Putnam, *Aleksandr Blok and the Russian Intelligentsia*, 36.

Russen tussen het gewone volk en de intelligentsia, een duidelijk gebruik van *auto-images* en *hetero-images*, maar ook een sterke oproep tot nationale verbondenheid en zelfs liefde voor het Russische. Binnen het werk van Blok zien we ook dat deze beelden ook veranderen naarmate het Russische politieke en sociale landschap veranderen. Na de repercussies van de tsaar om de kunstenaars en intelligentsia aan te pakken, schrijft Blok amper meer in letterlijke vormen over zijn voorliefde voor Rusland. Het is daarom niet verwonderlijk dat hij zich uiteindelijk toch gaat identificeren met een groep waar hij aanvankelijk weinig mee op had; de Revolutionairen, die een antwoord boden op het bankroet van de 19<sup>e</sup> eeuw<sup>50</sup>.

---

<sup>50</sup> Putnam, *Aleksandr Blok and the Russian Intelligentsia*, 41.

## 5. Conclusie

De cultuurhistorische inslag van de imagologie op literatuur is een bron van eindeloos onderzoek. Wanneer een auteur uit welke hoek van de aarde ook schrijft, hij ontkomt niet aan een gevoel van herkomst. Nationale identiteiten zijn echter lastiger te definiëren dan grenzen. Wel kan er een harde zaak gemaakt worden voor vele auteurs dat hun nationaliteit kenmerkend is voor hun werk. Niet voor niets zijn vooral in de negentiende eeuw schrijvers bezig hun landsgeschiedenis te canoniseren en hun legendes vast te leggen. Hierin zien wij verschillende aspecten van imagologie, zeker de constructen van het 'wij' en het 'zij'. In dit 'Othering' ligt niet alleen de identificatie van wat er inferieur is aan andere nationaliteiten, maar wordt ook vooral de eigen inborst bevestigd als rein en goed.

Richten wij dit imagologisch vizier naar Rusland, dan vallen daar meerdere zaken op. In de gouden eeuw van het nationalisme, breed genomen de negentiende eeuw, zien we in Europa een sterke identiteitsvorming ten opzichte van elkaar. De Pruisen zoeken autonomie, de Fransen profileren zich lijnrecht tegenover de Duitsers. In Rusland is de *hetero-image* gericht tegen het gehele liberale westen- ook het Romantische Duitsland. De west Europese decadentie en moreel verval is tegen het zere been van slavofiele denkers die hun heil zoeken in de essentie van het Russische: mystiek, orthodox en agrarisch. Er zijn ook zeker veel denkers en schrijvers die reikhalzend naar westerse idealen kijken. Zij willen af van het orthodoxe juk en zich mengen in Verlichte Europese ideeën over literatuur, politiek en filosofie.

Zo niet Fjodor Dostojewski. Zijn afkeer tegen het Westen en zijn passie voor het Russische is duidelijk te zien in zijn romans en brieven. Hij ziet een heilig volk in de Russen, dat zich tegen de westerse nihilistische idealen dient te verzetten. Vanuit imagologisch perspectief is het bijzonder interessant dat hij in zijn boeken de geïmporteerde ideeën uit het westen plaatst op Russische personages, zoals bij Iwan Karamazow in *De Gebroeders Karamazow*, waar Iwan prowesterse en liberale ideeën aanhangt maar als outsider wordt neergezet. Daarmee plakt hij de prowesterse denkwijze op een Russisch persoon en laat hij daarmee de gevaren van dergelijke denkwijzen zien.

Verder ziet Dostojewski de Rus als fundamenteel gelovig. Hoewel hij zelf veel gezocht en gespeurd heeft in zijn persoonlijke religieuze queeste, benoemt hij de Rus wel als trouw aan God, sterker nog, een Russische God. Deze antithese tussen verschillende goden (bijv. de God van de katholieken of Lutheranen) is saillant, omdat deze strijd amper gevoerd wordt in Europa. Religie en mysticisme zijn de bouwstenen van de Rus, die tegen de goddeloze, decadente en liberale samenleving uit het westen wordt gesteld.

In deze lijn zien wij ook de dichter Aleksandr Blok, die de aanloop naar de Russische revolutie van 1917 van dichtbij meemaakt en dat commentarieert. Net als Dostojewski is hij een slavofiel die de Russische volksaard in dezelfde lijnen definieert als zijn voorgangers Kireevsky en Prins Odoyewski (en ook zeker Dostojewski). Hij stelt dat de westerse wereld het contact met natuur en aarde kwijt is geraakt en door de wetenschap de natuur als te overwinnen vijand is gaan zien. Het mystieke van de middeleeuwen, voor de hervormingen van Peter de Grote bieden voor hem inspiratie om de Rus te categoriseren. Hij bindt vooral de strijd aan met de intelligentsia, die volgens hem de westerse idealen proberen te imiteren en bovendien veel te ver van de Russische bevolking staan. Hoewel er enige jaloezie te bespeuren

is op de canonisering van bijvoorbeeld de Duitse literatuur en volkslegendes, ziet hij in de Russen een volk wat groot is in het mystieke en bijgeloof.

Zo bestaat er in Blok's werk imagologische polyfonie: waar bij Dostojewski de Rus als uitverkoren wordt beschouwd, maakt hij een selectie en postuleert de dialectiek tussen het gewone arbeidersvolk en de hooghartige intelligentsia die hun doel voorbij schieten. Imagologie is bij Blok ook niet rechtlijnig: de impact van de mislukte revolutie van 1905 en de tsaristische repercussies en censuur hebben hem hier ook sterk in beïnvloed.

De Rus bestaat niet en heeft misschien ook nooit bestaan. Maar in een land met een dergelijke geografische omvang, in een tijd waarbij nationale identiteiten gevormd worden, komen er toch voorstanders van de Rus. In deze weergave zit vooral bescheidenheid, volgzzaamheid, patriarchaat en mystieke religie. De ondernemingen van slavofielen om er een te smeden tot 1917 zijn wonderwaar om naar te kijken en te lezen.

# Literatuurlijst

- Blok, A., *The Twelve* (1918), vertaald door Maria Carlson (z.p, z.j.).
- Cassedy, S., *Dostoevsky's religion*. (Stanford, 2005) 3.
- Chamberlain, W.H., *The Russian Revolution, Volume I: 1917-1918: From the Overthrow of the Tsar to the Assumption of Power by the Bolsheviks* (Princeton, 2014).
- Dostojevski, F. M., *Letters and Reminiscences* (jaartal) vertaald door S.S. Koteliansky en J. Middleton Murry (New York, 1923).
- Dostojevski, F.M., *De Gebroeders Karamazow* (jaartal) vertaald door (Amsterdam, 1974).
- Dostojevski, F.M., *Karamazov Brothers* (jaartal) vertaald door (Hertfordshire, 2007).
- Frank, J., *Dostoevsky: the seeds of revolt, 1821-1849*. Vol. 1. (Princeton, 1979).
- Kohn, H., 'Dostoevsky's Nationalism.', *Journal of the History of Ideas* 6 (1945) nr.4, 385 – 414.
- Leerssen, J., *Imagology: the cultural construction and literary representation of national characters: a critical survey* (Amsterdam, 2007).
- Leerssen, J., 'Imagology: History and method', in: Manfred Beller en Joep Leerssen (red), *Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. (Amsterdam, 2007) 17-33.
- Mirsky, P., *A History of Russian Literature from its Beginnings to 1900* (Evanston, 1958).
- Nobokov, V., *Lectures on Russian Literature* (Harvest, 1981).
- Putnam, G., 'Aleksandr Blok and the Russian Intelligentsia', uit: *The Slavic and East European Journal* 9 (1965) Nr.1, Paginanummer van – tot.
- Slonim, M., *From Chekhov to the Revolution, Russian Literature 1900-1917* (Oxford, 1953) 154-155.
- Thomson, B., *The Premature Revolution, Russian Literature and Society 1917-1946* (Londen, 1972) 24-25.

- Tuminez, A.S., *Russian nationalism since 1856: ideology and the making of foreign policy* (Lanham, 2000) 9.
- Williams, R.C., 'The Russian soul: a study in European thought and non-European nationalism', *Journal of the History of Ideas* 31 (1970) nr.4, 573 - 588.
- Laruelle, Marlène, ed. *Russian nationalism and the national reassertion of Russia*. Routledge, 2009, 4